

ЗАВЕЩАНИЕ, НАПРАВЕНО КАКТО ЗАРАДИ ВЕЧЕ ПОЛОЖЕНИ ГРИЖИ ЗА ЗАВЕЩАТЕЛЯ, ТАКА И С ОГЛЕД НА БЪДЕЩИ ГРИЖИ

I. Уводни бележки

В настоящата статия се прави анализ на противоречивата съдебна практика по повод образуването пред Върховния касационен съд *Тълкувателно дело № 2 от 2023 г. на Общото събрание на гражданската колегия на ВКС, образувано с Разпореждане от 27.07.2023г. на Председателя на ВКС, за приемане на тълкувателно решение съгласно поставените в Определение №50042 от 06.06.2023 г. по гр. д. 3267 от 2022 г. състав на II-ро г.о. на ВКС*. В него се поставят следните въпроси:

„Нищожно ли е на основание чл. 42, б. „в“ ЗН завещание, което е направено както заради вече положени грижи за завещателя, така и с оглед на бъдещи грижи, които ще бъдат полагани за него до края на живота му; може ли в такъв случай, при тълкуване волята на завещателя, да се приеме, че единственият мотив за съставяне на завещанието противоречи на закона, тъй като нарушава принципа за безвъзмездност на завещателното разпореждане ?“

В статията се предлага теоретичен анализ на проблема и възможен отговор на поставения пред върховните съдии въпрос.

II. Изложение на проблема

Отговорите на горепоставените въпроси предполагат разкриването на същността на завещанието, съпоставката му с други сходни правни сделки и разкриването на основанията за нищожност на завещанието.

Анализирайки цитираната в Разпореждането на ВКС от 27.07.2023 г. съдебна практика¹ се наблюдава сериозно противоречие, тъй като се открива смесване на различни понятия от областта на наследственото право, гражданското право и облигационното право. На първо място, това е завещателното разпореждане, като един от съществениите елементи на съдържанието на завещанието, а на следващо мотивът и модалитетите по повод на едно завещание като допълнителни незадължителни елементи. Освен това е необходимо да се разкрие значението на понятията възмездност и безвъзмездност в светлината на правните сделки и връзката му с дарението.

Поради факта, че ЗН е приет преди Закона за задълженията и договорите (ЗЗД) се наблюдава известно припокриване между основанията за нищожност на завещанието

¹ В Решение № 117/10.11.2015 г. по гр. д. № 710/2015 г. на II г. о. е в тълкувателното дело № 2/2023 г. на ОСГК, Решение № 246/17.12.2014 г. по гр. д. № 1073/2014 г. на I г. о. и Решение № 25/16.05.2016 г. по гр. д. № 5043/2015 г. на II г. О. Виж също Решение № 245 от 31.10.2011 г. на ВКС по гр. д. № 1189/2010 г., II г.о, ГК.

(чл. 42 от ЗН) и основанията в чл. 26 от ЗЗД. Независимо от това разпоредбите на ЗЗД и ЗН се съотнасят съответно като общ (*lex generalis*) към специален закон (*lex specialis*). Следователно, ако не е налице никое от основанията в ЗН се прилага чл. 26 ЗЗД. Същото е и съотнасянето, и с другите общи разпоредби касаещи недействителността и тълкуването на сделките. Тези разпоредби имат императивен характер и те трябва да се тълкуват *stricti iuris*. По отношение на тях не са приложими разширителното тълкуване и тълкуване по аналогия. Ето защо при наличие на изрично предвидено основание е налице нищожност на завещанието и тя влече след себе си същите правни последици като при всяка нищожна правна сделка (*Negotium nullum*)².

Противоречието на закона, обществения ред и добрите нрави както на завещателното разпореждане, така и единствения мотив поради, който то е направено представляват специално основание за нищожност, регламентирано в чл. 42 б. „в“ ЗН. Нищожно е също завещанието, по което единственото условие или тежест са невъзможни. Тълкуване на тази разпоредба от ЗН може да направим на база един от основните принципи в наследственото право, а именно „свободата на завещателното разпореждане“³. Тази свобода обаче не е без предел. За анализа е необходимо и уточнението, че противоречието на закона и общественият ред обхващат всъщност в себе си едно и също основание, като се има предвид противоречие със закона от най-висок порядък, тоест такъв създаден в обществен интерес и който има императивен характер. За да аргументираме наличието и/или липсата на такова противоречие трябва да обосновем при какви обстоятелства е налице нищожност по отношение на мотива, поради който е направено едно завещание и при кои не. Имайки предвид принципа на свобода на завещателните разпореждания, противоречието може да се корени както в начина, по който е направено то, така и в съдържанието или на външни за завещанието обстоятелства. Отговорите на въпросите по тълкувателно дело предполагат разглеждането им от теоретична и практическа гледна точка. Правим терминологичното уточнение, че за целите на настоящия анализ независимо, че ЗН на места си служи с думите „нищожност“, а на други места се използва „не произвежда действие“, се касае за недействителност на сделката с едни и същи правни последици. Ето защо няма да

² Относно нищожността на правните сделки виж. Маринов, М. „Допуска ли търговският закон издаването на безусловни банкови гаранции?“, публикувана в сборник „Актуални проблеми на частното право и арбитража“, 2017, ISBN: 978-619-198-074-1, с.85-89.

³ Схващано в широк смисъл съгласно Цанкова, Ц. Матеева, Е. Марков, М. Петров, В. Танев, Д. Георгиев, И. Закон за наследството Научноприложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст, ИК „Труд и право“, София, 2016, с. 316.

правим различно терминологично разграничение на друг вид недействителност на завещанието различна от нищожност⁴.

В теорията е безспорно установена правната същност на завещанието като едностранна правна сделка, личен, формален и отменим акт на завещателя за безвъзмездно разпореждане *mortis causa* с цялото имущество на завещателя или идеална част от него в полза на определено от него благодетелствано лице⁵. От тук извеждаме неговите особености по отношение на тълкуването (чл. 44 ЗЗД във връзка с чл. 20 ЗЗД), отмяната чл. 38-41 ЗН, модалитетите чл. 17 ЗН във връзка с чл. 25 ЗЗД, както и придаването на правно значение на мотива, поради който завещанието е направено.

На първо място, е необходимо да направим сравнителна характеристика на дарението и завещанието, за да изведем особеностите на завещанието спрямо други правни понятия. Както дарението, така и завещанието са правни сделки по своята природа, тъй като в основата им стои волята. И двете сделки имат безвъзмезден характер, с изключението на някои изолирани в литературата мнения⁶, че дарението може да се трансформира във възмезден договор. Основната разлика се корени в това, че завещанието е по повод на смърт, а дарението е сделка между живи. Освен това завещанието е едностранна сделка без адресат, а дарението е двустранна сделка, като е налице и хипотеза, при която съгласието се съпровожда и с предаване.

В теорията и практиката е утвърдено разбирането, че дарението с тежести за гледане на дарителя до неговата смърт не го прави възмездно. По съществото си завещанието има имплементирана отлагателна клауза, а именно отлагането на действието му за след смъртта на завещателя. Освен това дарението може да бъде неформален и реален договор стига движимите вещи да могат да бъдат предадени при постигане на съгласието. По принцип аналогията с дарението би била допустима при сходство в съществените белези със завещанието, което не е налице. Това с оглед на стриктното тълкуване на разпоредбата на чл. 42 б. „в“ прави неприложимо правоприлагането по аналогия или разширително тълкуване в настоящия случай.

В теорията съществуват различни виждания по първия въпрос от тълкувателното дело. Преобладава обаче разбирането, че завещание, което е направено с мотив за полагане на бъдещи грижи е нищожно⁷. В същия дух е и съдебната ни практика от 80-

⁴ В този смисъл е направен извод и в Станева, Анна. Наследствено право, Сиела, София, 2022, с. 274.

⁵ Подобно определение се извежда и в Цанкова, Ц. Матеева, Е. Марков, М. Петров, В. Танев, Д. Георгиев, И. Закон за наследството Научноприложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст, ИК „Труд и право“, София, 2016, с. 316.

⁶ Попов, П. Едностранен договор ли е дарението. – Правна мисъл, 1986, № 6, с. 27 и сл.

⁷ Станева, А. Наследствено право. С., Сиела, 2022, с. 152; Тасев, Хр. Българско наследствено право. С. Нова звезда, 2020, с. 1-214.

те и 90-те години на 20 век⁸, други учени⁹ извеждат аргументи в подкрепа на неговата действителност. Преобладаващата теза е, че завещание, което е направено с мотив за полагане на бъдещи грижи до края на живота на завещателя, се приема, че е нищожно. Нищожността му е на основание противоречие на закона, защото завещанието е едностранен и безвъзмезден акт. При задължаване на наследника да полага бъдещи грижи, завещанието не може да бъде едностранна сделка, тъй като поемането на задължение предполага волеизявление от негова страна. Освен това завещанието винаги е безвъзмездно разпореждане с имущество и не може да породи задължения за друг, освен под формата на тежест. Тази тежест не може да произведе действие преди откриване на наследството. То също не може да създава правно очакване у трети лица без те да знаят какво се очаква от тях.

Относно възмездността и безвъзмездността на понятията може да се обобщи, че според една част от теориите възмездни са двустранните договори, а безвъзмездни са едностранните¹⁰. Второто виждане¹¹ се основава на това, че възмездността и безвъзмездността трябва да се оценяват на две плоскости – обективна и субективна. Обективно следва да е налице намаляване на имуществото на едната страна, без да е налице насрещно преливане, а от субективна страна е необходимо прехвърлителят да изпитва дарствени преживявания¹². Съществува и трето разбиране¹³, според което възмездни са договорите, при които има еквивалентно имуществено разместване. Други споделят¹⁴, че критерий е задължаването срещу насрещна престация. Тази теза също търпи критика, тъй като при заема с уговорена лихва заемателят не поема задължение. Заслужава да се възприема втората теза, че възмездността и безвъзмездността трябва да се оценяват на обективна и субективна плоскост.

⁸ Цитирани у Розанис, С. Наследяване, завещание, делба. 4 прераб. и доп. изд. С., Фенея, 1996, с. 78; Станева, А. Наследствено право. С., Сиела, 2022, с. 152.

⁹ Александров, В. Бележки по някои въпроси на завещанието в практиката на ВКС. Грамада (23.08.2015 г.) и Петров, В. Действително ли е завещателно разпореждане с уговорка облагодетелстваното лице да гледа или издържа завещателя или трето лице преди откриване на наследството? Към допустимостта на т.нар. „възмездни“ завещания. Предизвикай правото (03.12.2023).

¹⁰ Цончев, К. Договор за дарение, С., 1988, 9-10. Налице е и теза, която подкрепя наличието на „невъзмездни договори“ – Стефанов, С. Понятията възмездност и безвъзмездност в светилната на обезпечителните договори- в: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С., 2003, 447-443. Това виждане търпи критика, тъй като има едностранен договора именно заема с лихва, който е възмезден но не е двустранен.

¹¹ Ганев, В. Поръчителството безвъзмездна сделка ли е? Юридически архив, год. 1 1929-1930, бр. 1, 14-35.

¹² Съществува и разбирането, че възмездни са договорите, при които има еквивалентно имуществено разместване.

¹³ Калайджиев, А. Облигационно право. Обща част. (5-то издание), С. Сибир, с. 120. Тази теза също не може да се сподели, тъй като при договора за издръжка и гледане липсва еквивалентност на престациите, но от това не следва, че договорът е безвъзмезден.

¹⁴ Кожухаров, Ал. Облигационно право. С, Юриспрес, с. 80.

В настоящия случай нямаме договор, а едностранна правна сделка, която не може да породи задължение, дори да възникне такова. Във втората хипотеза на поставения въпрос дали е нищожно завещание, което е направено с мотив за полагане на бъдещи грижи за завещателя, възникват основания за недействителност на завещателното разпореждане. Задължението за бъдещи грижи опорочава едностранната сделка, безвъзмездния ѝ характер, действието на завещанието и дарственото намерение.

При завещанието няма правоотношение между завещателя и облагодетелстваното лице, защото действието на завещанието е сделка *mortis causa*. Аналогична е била и логиката на Върховния съд през 1984 г., когато е било прието, че завещанието няма да породи правни последици, ако е налице разпореждане с имущество с вменяване на задължения на облагодетелстваното лице да престои грижи за завещателя си. Приемало се е, че такъв вид завещание е нищожно, поради противоречие не само с установения характер на завещанието като едностранна и безвъзмездна сделка, но и като сделка, която поражда действие с оглед на смъртта.

Тълкуването *in favorem validitatis* (в полза на действителността) е приложимо по-скоро към договорите, отколкото към едностранните правни сделки. При дарението с тежести не се нарушава възмездността, също и при завещанието, тъй като тежестта по икономическа стойност не доближава или не надхвърля стойността на безвъзмездното разпореждане, било налице отлагателно положително потестативно условие и че този модалитет има стимулиращо действие.

Отделен е въпросът дали е нищожно завещание, което е направено с мотив на вече положени грижи за завещателя? Тук не се вменява задължение за престоиране на бъдещи грижи, което предполага, че завещателният мотив е благодарствен, признателен, в знак на уважение и възнаграждение за полагани грижи в минал период. Завещанието може да е облагодетелстващ акт, но въз основа на вече положени грижи и облаги, изразяващи се в гледане, издръжка и помагане, увеличаване стойността на имуществото и други. Изразеният мотив тук не следва да води до нищожност на завещанието, защото няма основание за недействителност. Безспорно се приема, че чрез завещание може да се предостави възнаграждение и признателност на наследник и съгласно чл. 12 ал. 1 изр. 2 или ал. 2 от ЗН.

Възможно е завещанието да включва или да има възнаградителен мотив за наследника. Тук се поставя въпросът как е изразен мотивът на завещателя, дали е изрично посочен или може да се изведе чрез тълкуване от него. Няма законово изискване завещателя да посочи мотива в завещанието си. Той може да бъде благодарствен, възнаградителен, признателен, с намерение за отплата за полагане на грижи и други.

Мотивът може да бъде записан изрично в завещателния акт, но е от съществено значение, за да бъде завещанието действително, да не противоречи на закона, на обществения ред и на добрите нрави. Също така мотивът може да бъде един или повече, но това как се съотнасят един към друг зависи от действителната воля на завещателя. За да се изведе мотива или мотивите се следва точния израз на волята на завещателя, обективизирана в завещанието, като не са допустими свидетелски показания при евентуален съдебен процес. За изясняване на волята на завещателя се използва и граматическо тълкуване с цел да се установи дали желанието му да остави завещаното имущество е наистина безусловни тоест и при несбъдването на някой от модалитетите завещателното разпореждане няма да има действие.

От личния характер на завещанието следва, че завещанието изразява строго лични отношения, връзка, намерения, чувства на благодарност, признателност, привързаност, задълженост. Облаготетелстването на наследника чрез завещание отразява само мотива на завещателя. Тук възниква въпросът дали мотивът следва да бъде изрично посочен в завещателния акт или може да се изведе по тълкувателен път. Следва да се анализира и хипотеза, при която завещанието е направено и са формулирани в него повече от един мотив. Ако в завещанието са изразени няколко мотива, то е достатъчно поне един от тях да съответства на закона и добрите нрави, за да породи действие на завещанието. Пороците на допълните мотива не следва да се отразяват на действителността на завещанието. В същия смисъл е Решение № 50172 от 10.10.2022 г. по гр. д. № 4145 / 2020 г. на Върховен касационен съд, 4-то гр. отделение.

В зададения въпрос може да се изведат два мотива единият е възнаградителен поради вече положени за завещателя грижи и другият за полагане на бъдещи такива до смъртта му, но те са в кумулативна връзка един с друг свързани са със съюза „и“, а не представляват алтернативно изброяване. От това следва, че е налице един мотив, който се състои от две кумулативни предпоставки както положените грижи, така и бъдещите грижи до смъртта на завещателя. От тук може да се направи извод по тълкувателен път, че единственият мотив е този при който и двете предпоставки са изпълнени.

Завещателят изразява волята за разпореждане с имуществото си за след смъртта си. Смъртта на завещателя е отлагателният срок на действие на завещанието. Правото на наследяване възниква с откриването на наследството. Завещанието поражда правни действия след като завещателят умре.

Завещателното разпореждане е строго личен, формален акт, с който едно лице се разпорежда с оглед на смъртта си безвъзмездно с цялото или с част от имуществото си. Нищожно е завещание, което вменява задължение за издръжка и грижи, защото ще е в

противоречие с безвъзмездността на завещанието. При безвъзмездните сделки едната страна дава нещо и знае, че няма да получи нищо от насрещната страна. Следователно ако мотивът на завещанието е обвързан с намерение, очакване или вменено задължение да се получи нещо, то ще е налице противоречие на закона.

Завещателят изразява лично волеизявление, което ще предизвика и породи определени правни последици за облагодетелстваното лице. При този вид едностранна сделка не е нужно волеизявлението на завещателя да достигне до наследника. Завещанието е неадресирана сделка. Завещанието е едностранна сделка без адресат, поради което посоченият наследник може да не знае за него, но въпреки това нека да разгледаме хипотезата, при която той е узнал за завещанието. Знанието или незнанието за съществуването на едно завещание от бенефициера не влияе на неговата действителност.

На първо място, обещанието за съставяне на завещание не произвежда действие, което значи, че дори и завещателят да е казал на облагодетелстваното лице, че заради престираните грижи до момента и заради бъдещите до края на живота си ще състави завещание в негова полза не произвежда действие, би било в противоречие с добрите нрави. Предпоставянето на наследяването по завещание от действия, с които облагодетелстваното лице наследник по завещание да „заслужи“ или „овъзмезди“ това което ще получи по завещание е укоримо и съдържа в себе и елементи на неправомерно от гледна точка на нравствеността се въздейства върху волята на облагодетелстваното лице да извърши това несъщинско задължение в аванс.

Следващ аргумент е че е недопустимо с едно завещание, което е с оглед на смъртта да се цели постигане на правните последици на сделка между живи (*inter vivos*). В настоящия случай се наблюдава предизвикването на последици, характерни за договора за прехвърляне на имот срещу задължение за издръжка и гледане и по този начин се стига до заобикаляне на закона (арг. чл.26, ал.1, пред.2 от ЗЗД) и се преклудират възможностите на наследниците по закон да предявят своите права в резултат на смъртта на наследодателя например за разваляне на договора при неизпълнение на задължението за издръжка и гледане. Въз основа на изложеното може да се направи извод, че завещание, направено с такъв единствен мотив е нищожно поради противоречие със закона.

Тази уговорка може да се разгледа и като единствено условие, което е от категорията на отлагателните потестативни условия, зависещи от действието на облагодетелстваното лице.

Първата възможност е облагодетелстваното лице да е знаело и да е изпълнило задължението в знак на признателност, но ако не е знаел че съществува завещание то не

би могло да изпълни това задължение поради невъзможност, защото завещателят е починал и то няма как да го изпълни. Погасява се по право. Поради това условието е невъзможно да се сбъдне. Такава уговорка не може да се окачестви като тежест, тъй като тя има действие само след откриване на наследството, а и облагодетелстваното лице може да не знае за нея.

В заключение на поставените въпроси може да бъдат направени следните изводи и да се отговори по следния начин:

- „Завещание което е направено както заради вече положени грижи за завещателя, така и с оглед на бъдещи грижи, които ще бъдат полагани за него до края на живота му е нищожно на основание чл. 42, б. „в“ ЗН.“
- „ В такъв случай, при тълкуване волята на завещателя, може да се приеме, че единственият мотив за съставяне на завещанието противоречи на закона, тъй като нарушава принципа за безвъзмездност на завещателното разпореждане.“

Цитирана литература:

1. Цанкова, Ц. Матеева, Е. Марков, М. Петров, В. Танев, Д. Георгиев, И. Закон за наследството. Научноприложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст, ИК „Труд и право“, София, 2016, с. 316.
2. Станева, Анна. Наследствено право, Сиела, София, 2022, с. 274.
3. Тасев, Хр. Българско наследствено право. С. Нова звезда, 2020, с. 1-214.
4. Розанис, С. Наследяване, завещание, делба. 4 прераб. и доп. изд. С., Фенея, 1996, с. 78.
5. Цончев, К. Договор за дарение, С., 1988, 9-10.
6. Стефанов, С. Понятията възмездност и безвъзмездност в светилната на обезпечителните договори- в: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С., 2003, 447-443.
7. Ганев, В. Поръчителството безвъзмездна сделка ли е? Юридически архив, год. 1 1929-1930, бр. 1, 14-35.
8. Калайджиев, А. Облигационно право. Обща част. (5-то издание), С. Сиби, с. 120.
9. Кожухаров, Ал. Облигационно право. С, Юриспрес, с. 80.

Tsitirana literatura:

1. Tsankova, Ts. Mateeva, E. Markov, M. Petrov, V. Tanev, D. Georgiev, I. Inheritance Law. Scientific applied commentary. Law enforcement issues. Analysis of judicial practice. Normative text, IC "Labor and law", Sofia, 2016, p. 316.

2. Staneva, Anna. Inheritance Law, Siela, Sofia, 2022, p. 274.
3. Tasev, Hr. Bulgarian inheritance law. S. Nova zvezda, 2020, pp. 1-214.
4. Rozanis, S. Inheritance, testament, division. 4 processing and add. ed. S., Fenea, 1996, p. 78.
5. Tsonchev, K. Donation contract, S., 1988, 9-10.
6. Stefanov, S. The concepts of compensation and non-compensation in the light of collateral contracts - in: Jubilee collection in memory of Professor Vitali Tajer. S., 2003, 447-443.
7. Ganev, V. Is suretyship a gratuitous transaction? Legal archive, year 1 1929-1930, no. 1, 14-35.
8. Kalaidzhiev, A. Obligation law. Common part. (5th edition), S. Sibi, p. 120.
9. Kozhuharov, Al. Obligation law. C, Jurispress, p. 80.